

50. Klasik Dönem Fars Şairlerinin Gazellerinde Aşk¹

Aydın ERYILMAZ²

APA: Eryılmaz, A. (2024). Klasik Dönem Fars Şairlerinin Gazellerinde Aşk. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö15), 893-919. **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825993>

Öz

Lirik şiir, şairin kişisel duygu ve hislerini dile getiren şiirdir. Binaenaleyh şiirler farklı düşünceler içeriyorsa da bu anlam ve düşünceler şairin duygularını ifade etmek için kullanılır. Gazel, aşk etrafında dönen en bariz lirik şiir türüdür. İster romantik-âşıkâne ister mistik-ârîfâne olsun, aşk duygusu şairin varoluşunun bir parçası ve hayatının baskın deneyimi haline gelmesi hasebiyle yapmacık bir şekilde kullanılamaz. Aşk, sevgili ve güzellik tecellisinin sonucudur. Seveni büyüleyen aşk, gazelin ana teması olup bu ikisi bir diğerinden ayırlamaz. Aşk, dert, hüznün, hasret, hicran, visal, coşku, şarap, kadın, çalgı, sema' gibi unsurlar her şairin dilinde farklı şekilde tezahür etmektedir. Klasik dönem gazel anlayışında aşk kavramını; aşk ve gazel, aşk ve muhabbet, hakiki ve mecazi aşk, aşk hakikati, şairler nezdinde aşk, aşk ve dert, aşk ve gönül gibi başlıklar altında incelemeye çalıştık. Bu dönem gazel anlayışında aşk her ne kadar mecazi, hakiki, ruhânî, irfânî, beşerî gibi ayrımlara tabi tutulmuşsa da aşkın her durumda kutsal ve eşsiz sayıldığını görmekteyiz. Bu çalışmada aşkın mahiyetine, gazel çeşitlerine verilen unvan ve kavramlara dair bilgilerden, gazelleriyle nam salan klasik dönem, özellikle de Senâî-i Gaznevî, Nizâmî-i Gencevî, 'Attâr-ı Nişâbü'rî, Sa'dî-i Şîrâzî, Mevlânâ ve Hâfız-ı Şîrâzî gibi şairlerin örnek beyitleriyle gazel türlerinden kesitler verilerek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Klasik dönem gazel geleneğinin mihenk taşları sayılan mezkûr şairlerin ağırlıklı olarak tercih edilmelerindeki temel unsur, bu şairlerin hem kendi dönemlerini hem de kendilerinden sonra gelen şairleri fazlasıyla etkilemeleri olmuştur.

Anahtar kelimeler: Gazel, Aşk, Klasik Dönem, Fars Şairler.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):**.-Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 3

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 28.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.09.2024-**Yayın Tarihi:** 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825993>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, İğdır Üniversitesi, İğdır Meslek Yüksekokulu / Assist. Prof. İğdır University, İğdır Vocational School (İğdır, Türkiye), igdir84@icloud.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-3221-8886>, **ROR ID:** <https://ror.org/05jstgx72>, **ISNI:** 0000 0004 0399 344X

Love in the Ghazals of Classical Persian Poets³

Abstract

Lyrical poetry is poetry that expresses the poet's personal feelings and emotions. Therefore, although poems contain different thoughts, these meanings and thoughts are used to express the poet's feelings. Ghazal is the most obvious type of lyrical poetry that revolves around love. The feeling of love, whether romantic-loving or mystical-knowledgeable, cannot be used in an artificial way, as it becomes a part of the poet's existence and the dominant experience of his life. It is the result of the manifestation of love, beloved and beauty. Love, which fascinates the lover, is the main theme of the ghazal and these two cannot be separated from each other. Elements such as love, trouble, sadness, longing, hijran, visal, enthusiasm, wine, woman, instrument, sema manifest differently in the language of each poet. The concept of love in the classical period ghazal understanding; We tried to examine it under titles such as love and ode, love and affection, real and metaphorical love, the truth of love, love in the eyes of poets, love and trouble, love and heart. In this period's understanding of ghazals, although love was subjected to distinctions such as metaphorical, real, spiritual, wisdom and human, we see that love was considered sacred and unique in every situation. In this study, from the information about the titles and concepts given to the ghazal types, the classical period, which is famous for its ghazals, especially the poets such as Senâ-i Gaznevî, Nizâmî-i Gencevî, 'Attâr-ı Nişâbüri, Sa'dî-i Şîrâzî, Mevlânâ and Hâfız-ı Şîrâzî. An attempt has been made to reach a conclusion by giving sample couplets and sections from ghazal types. The main reason why these poets, who are considered the cornerstones of the classical period ghazal tradition, were preferred, was that these poets greatly influenced both their own period and the poets who came after them.

Keywords: Ghazal, Love, Classical Period, Poets.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 3

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 28.06.2024-**Acceptance Date:** 20.09.2024-

Publication Date: 21.09.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13825993>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Lirik şiir şairin kendine özgü; karakteristik, hissi, ruhsal, duygusal hali ile şairin kişiliğinin aynası olan sözü mahiyetindedir. Burada mecazi ve ilahî hisler genelde işlek haldedir. Klasik gazelerde ya mecazi ya da ilahi aşk işlenmektedir. Mecazi olan kısmına âşıkâne ve ilahi olan kısmına ârifâne gazel denilmektedir.

Âşıkâne gazelde maşuk güzelliği ile ön plana çıkar ve şair genelde ona yönelik hissiyatını fasih bir dille beyan eder. Ârifâne gazelerde maşuk Hakk olduğu için burada şiirin manevi ve ruhânî boyutu ağır basar. Sevgilinin yani aşkın ana tema olduğu âşıkane gazellerin genel mihverî şu yöndedir:

- a-) Sevgili güzelliğın, nazım ve canlılığın kaynağı olup âşık nazarında güzelliği yönüyle eşsizdir.
 - b-) Aşır güzelliğinden ötürü sevenlerinin çok olması hasebiyle genelde minnetsiz ve umursamazdır.
 - c-) İçtimaî ve sosyal olanaklar bakımından bir üstünlüğü ve özelliği yoktur.
 - d-) Genelde ilim ve bilgiden yoksun olmasına binaen şairin bilgi yönü ön plana çıkar.
- Hakk'ın yani ruhaniliğın ana tema olduğu ârifâne gazellerin genel mihverî şu yöndedir:
- a-) Güzelliğın mazharı olan Hakk dünya ile sevgilide bulunan bütün güzelliklerin kaynağıdır.
 - b-) O'nun sonsuz kudreti ve güzelliği karşısında âşık kendini zerre olarak görür, aşğın hayatı, ölümü her şeyi Hakk'ın elindedir.
 - c-) İrfânî olan Maşuk mecazi maşukun aksine ilmin ve bilginin hikmet kaynağıdır.

(Sâbirî, 1397, s. 13).

Gazel kelimesi Arapça'da, "kadınlarla sevgi üzerine konuşmak, söyleşmek, âşıklıktan, gençlikten ve kadınların çeşitli özelliklerinden dem vurma," (Şemisâ, 1370, s.12) anlamına gelir. Edebi terim olarak gazel lirik, ilk beyti ile ardından gelen bütün ikinci mısralarının kafiyeli olduğu, genelde yedi beyitten oluşan bir şiir türüdür. En az bir beyitten oluşup üst sınırı olmasa da üst boyut olarak genelde on dört beyit kullanılmaktadır. Bu türde genelde sevgilinin güzelliğinden, cefasından, vefasızlığından taş kalpliliğinden, firaktan ve âşğın çilesinden söz edilir. Arap edebiyatında gazel bir nazım şekli olmayıp kasidelerin başında aşktan, sevgiliden söz eden bölümlere verilen addır ve "nesîb" adıyla anılmıştır (Şemisâ, 1370, s.14). Daha sonraları şairin aşk, sevgili, şarap, bahar, hicran, vefa, sadakat ve vuslat gibi coşkulu haller karşısındaki duygularını anlatan şiirlere uzun yahut kısa olsun gazel denilmiştir.

İrfânî gazel türünü Mevlânâ, beşerî gazelleri ise Sa'dî-i Şîrâzî beşer ufkunun ulaşamayacağı burçlara oturtular. Bu ikisinden sonra gazel geleneğine bir şeyler katabilen ve kendine özgü bir üslup yakalayabilen şüphesiz Rind tarikatının son piri Hâfız-ı Şîrâzî olmuştur. Hâfız, Fars gelenek ve göreneklerine bağlı kalıp hem ilahî ve hem de beşerî aşkı ustaca dile getirebilen tek şair kabul edilir. Tabi hepsinin piri olan Attâr-ı Nişâburî'yi ve hamasi yönüyle ün salan Şâhnâme şâhi Fîrdevsî'yi de burada zikretmek gerekir. Elbette hepsinden ayrı olarak gazelleri ile bu sahada yeni bir pencere açan Senâî-i Gaznevî'nin de hakkını teslim etmek gerekir.

Gazel geleneğinin son halkası olarak görülen Abdurrahman Câmî ve muasır şairlerden olmasına rağmen ismini gazel şairleri listesine altın harflerle yazdıran Şehriyâr'ın bu halkada özgün bir yere sahip oldukları muhakkaktır.

Aşk ve Gazel

Hakkında yazılan onca kitaba, söylenen onca söze rağmen aşka dair yazılanlar ilk günkü gibi tazeliğini

ve cazibesini korumaktadır. Belki de bu yüzden yazılan her şeyin doğrudan veya dolaylı olarak aşkla bir bağı bulunmaktadır. Attâr-ı Nişâbûrî buna dair şöyle bir beyanda bulunmaktadır:

عشق را بو حنیفه درس نگفت

شافعی را در او روایت نیست

Aşkî Ebû Hanife ders vermedi

Şafîî'de ona dair rivayet yok

بوالعجب سوره ایی است سوره بی عشق

چار مصحف در او دو آیت نیست

Bir acayip suredir aşk süresi zira

Dört kitap onda ama iki ayet yok

(Attar, 1392, s. 124).

“Dört kitap cümle aşkı anlatır ama dördünde de aşka dair yok iki satır”. Aşkın bu yüce değerinden ötürü âşık olmayan deli kabul edilmiş ve aşk genelde akıldan üstün tutulmuştur:

“Aşkın deliliği, cihan akıllığından yeğdir ve aşkın divaneliği cümle akıllılara galebe çalar. Her kimde aşk yoksa mecnun ve nasipsizdir, kim ki âşık değil kendini beğenen, kendini düşünen kindardır. Âşıklık kendinden geçme, yolsuz yordamsızlıktır. Ah keşke dünya ile dünyalıklar âşık olsalar idi, böylece hepsi diri ve dert sahibi olurdu” (Aynulkudât el Hemedânî, 1386, s. 98).

Aşkın kaynağına varmak için öncelikle aşkın çıkış noktasına bakmamız gerekiyor. Bu kaynak iki çeşmeden beslenir ya görsel ya da işitsel-duyusalıdır. Ya güzel bir çehreye bakmakla ortaya çıkar ya da ona dair güzel vasıfları duymakla. Bir bakışla-görüşle birinin öbürüne âşık olması mümkün değil, belki önce göz görür, o vakit gönül beğenir, gönülde kabul gördüğünde fitrat ona meyillenir (Arjeng, 1371, s. 31). Aşkın kaynağı ilkin cismî olup daha sonra rahmânî olabilir. Yani kalıp ile kalp ya da göz ile gönül arasında devinip durur. Gönül Allah'a konak iken göz genelde sevgiliye konuk olmak ister. Aşkî tam olarak tarif etmek mümkün değildir. Binaenaleyh Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr, Senâî-i Gaznevî ve Mevlânâ aşkı öğretisel değil mülhem olarak nitelemekteler:

شمعی است دل مراد افروختنی

چاکبست ز هجر دوست بردوختنی

Gönül, benzer murat yakıcı muma

Ve dost hicranıyla dikilmiş yamaya

ای بی خبر از ساختن و سوختنی

عشق آمدنی بود نه آموختنی

Ey yanıp yakılmadan gafil

Aşk hissî olur, talimî değil

(Mevlânâ, c.II, 1375, s. 1893).

پرسی که ز بهر مجلس افروختنی

در عشق چه لفظه است بردوختنی

Sorarsın: “Meclisi aydımlatacak ne var?”

Aşkta dikilip işlenecek ne lafızlar var?”

ای بی خبر از سوخته و سوختنی

عشق آمدنی بود نه اندوختنی

Ey yanmıştan yanıştan gafil
Aşk hissî olur, talimî değil
(Senâî, 1362, s. 1176).

گفتی که به وقت مجلس افروختنی
آیا که چه نکته‌است بردوختنی

Dedin ki: “Meclis vaktinde yakılacak
Acaba hangi noktalar var konuşulacak?”

ای بی‌خبر از سوخته و سوختنی
عشق آمدنی بود نه آموختنی

Ey yanmışla yanıştan gafil
Aşk hissî olur, talimî değil
(Ebü'l-Hayr, 1390, s. 98).

Dolayısıyla aşkın mahiyetine ve tarifine dair tanımlar da farklı olmaktadır. Bu sebeple “*Âşığım ahvalini âşık bilir*” (Tebrîzî, 1381, s. 125) denerek, aşkın sadece tecrübî bir hâl olduğu kabul edilmiştir. Aşk insana ait bir duygu olup melekler ve mevcudat ondan bihaberdir. Dolayısıyla insanı cümle âlem ile mevcudattan üstün kılan, onun aşkı ve muhabbetidir.

فرشته عشق نداند که چیست، ای ساقی
بخواه جام و گلایی به خاکِ آدم ریز

Ey saki! Aşkın ne olduğunu bilmez melek
Bade isteyip insan toprağına gülsuyu dök
(Hâfız, c.II, 1392, s. 1108).

نیود نقش دو عالم، که رنگ الفت بود
زمانه طرح محبت، نه این زمان انداخت

İki âlemin nakşı yokken ülfetin rengi vardı
Devran muhabbet şemailini şimdi atmadı

İrfânî itikada göre; insan ruhu bedene bağlanıp dünyaya gelmeden önce ulvi âlemde mevcut idi. Dolayısıyla külli ruha vasıl olup O'na muhabbet estirmekteydi (Hâfız, c.I, 1392, s. 93).

پیش از آب و گل من در دل من مهر تو بود
با خود آوردم از آن جا نه به خود بریستم

Su ve balçığımdan önce, gönlümde sevgin var idi
Oradan kendimle getirdim, kendim elde etmedim

من غلام توام از روی حقیقت لیکن
با وجودت نتوان گفتم که من خود هستم

Doğrusu ben senin kulun kölenim velakin
Varlığının karşısında diyemem ki ben varım
(Sa'dî, c.II, 1386, s. 710).

Aşkî tarif edip açıklayan herkes onu gerçek anlamda tanımamıştır. Bu yüzden aşkı anlayabilmek için onun badesinden bir kadeh tatmak gerektiği düşünülmüştür. Aşk öylesi bir şaraptır ki kimsenin susuzluğunu gidermez (İbn-i Arabî, 1367, s. 51). Aşka nihayet, aşığa sabır yoktur. Dakik bir gözle baktığımızda irfan mekteplerinin, ilim-hanelerin ve hikmet mekteplerinin kaynağı aşktır, hatta her şeyin evveli de ahiri de yine aşktır.

Ahmet Gazzâlî aşkı, ahadî zatın aynısı olarak görmektedir (Dinânî, 1383, s. 348). Ezeli ve sonsuz bir emanet olan aşkı, Hakk hazretleri bütün kâinatla oluşumların vücuduna bırakmıştır. Yaratılanların bekası ile varlığı yine aşkın vesilesi ile. Aşk; kâinatın, düşüncenin temel illetisidir. Geçmişten bugüne aşk-âşık-maşuk hakkında yazılan çok eser vardır. H. 3.-4.-5. asırlarda âşikâne şiirleri ilk olarak Rudekî'de görmekteyiz (Şu'âr, 1370, s. 11-459).

دل من ارزنی عشق تو کوهی
چه سایبی زیر کوهی ارزنی را

Senin aşkın dağ ve gönlüm darı
Ne ararsın dağın altında darıyı!
(Rudekî, 1370, s. 11).

Aşk bir şeyi haddinden fazla sevmektir; ister dervişlik, ister fışk, ister sevgilinin ayıplarını görmeye engel olan hissi körlük olsun. Aşk bir hastalıktır ve insanı öldüren bir vesvesedir. Cünun nev'inden bir hastalıktır. Kamil kemalata aşırı muhabbet duyulmalıdır ve bu da Hakk'tan başkası değildir. (Dehhûdâ, 1341, s. 264-65).

Aşk başkasının vücut derinliklerine inmenin tek yoludur. Hiç kimse başkasının vücudundan ve kaderinden tamamen haberdar olamaz. Ancak âşık olup aşkın idraki ve ruhaniliği vesilesiyle, insan başkasının hareketle vasıflarına vakıf olabilir. Aşk cismî ve nefsi lezzetlerin neticesi değildir. Belki cismî meyil aşkın manasına varmak için aşığın kullandığı bir yoldur (Dinânî, 1383, s. 9). Melek ve diğer varlıklar aşktan habersizdir. Aşk hakikatini bütünüyle idrak eden tek varlık insandır.

در ازل پرتو خُسنَت ز تجلی دم زد
عشق پیدا شد و آتش به همه عالم زد

Ezelde hüsnün ışıltısı tecelliden söz etti
Aşk peyda olup cümle âlemi ateşe verdi

جلوه‌ای کرد رخس دید ملک عشق نداشت
عین آتش شد ازین غیرت و بر آدم زد

Çehresi cilve edip mekte aşkı görmeyince
Bu hasetle aynı ateş olup Âdem'i ateşe verdi
(Hâfız, c.I, 1392, s. 149).

Mevlânâ aşkın ne olduğunu yine aşkın kendisinden sormaktadır:

عشق را از من می‌رس از کس می‌رس از عشق پرس
عشق در گفتن چو ابر درفشانست ای پسر

Aşkî benden sorma, kimseden sorma, aşktan sor
Aşk söylemde inci saçan bulut misalidir ey oğul!

Kendi kendinin tercümanı olan aşkın başka bir tercümana da ihtiyacı yoktur.

ترجمانی من و صد چون منش محتاج نیست

در حقایق عشق خود را ترجمانست ای پسر

Ben ve ben gibi yüzünün tercümanlığına muhtaç değil
Ashında aşk kendi kendisine tercüman olmakta ey oğul
(Mevlânâ, c.II, 1375, s. 428).

Aşk bu âlemde gecesini bir menzilde geçirip sabah ışıklarıyla bohçasını toparlayıp yola düşen ve asıl vatamı olan ebediyete göç eden yolcu misalidir. Aşk âlemde kendi âşık ve maşukunda bulununcaya dek var olur. Ama aşk, âşıkla maşuktan üstedir. Dolayısıyla onda hiçbir şekilde ikilik yoktur. Mutlak hakikat ismin ve usulün ötesindedir. Mutlak hakikate bir isim verilecekse ona aşk ismi verilmelidir. Gazzâlî'den önce hiç kimse mutlak hakikate aşk ismini vermemiştir. Gazali'den öncekiler aşkı ilahî rahmet olarak görüyordu. Gazzâlî aşkı ahadî zatın aynısı olarak tanır (Dinânî, 1383, s. 366-67).

Aşk ve Muhabbet

Mutasavvıflar aşk ile muhabbeti tasavvufun en önemli dayanağı ve usulü bilmişler. Aşkın varlığı cümle mevcudatta onların istidatları-arzuları nispetinde aşikâr olur. Onlara göre cümle mezhepler aşktan türemiştir. Aşk, ilahî ve göksu bir nimet kabul edilip her varlıkta ayrı tezahür etme imkânına sahiptir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran aşk ile muhabbettir. Onu meleklerin saydığı ve secde ettiği varlık yapmıştır. Aşka ve muhabbete sebep Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı. Onu kendi suretinde yaratıp halife yaptı. Aşk âlemde; varlığın sırrı, hayatın tadı, tasavvufun mayası, tehlikeli işlerin kaynağı olup arifin nihai halidir. Muhabbet kemale erince aşk şöret bulur. Aşk maşukun zatında kemale erince aşkın, aşğın ve maşukun birliği hâsıl olur. Bu bağlamda aşkın evveli nefsin tezkiye ile tazibi, ahiri Hakk'ın zatında fena ve kemale vusuldür. Küfürden imandan öte hedefi cihanı nura, affa, muhabbete, gark etmektir. Sûfîlerin İslâm'a miras bıraktıkları mahiyet eksenli bir aşk (Ensârî, 1373, s. 81-83).

İrfan ehlinin deyimiyle: "Aşk, âşğın vücut ağacını maşukun cemal tecellisi ile yok eder ki âşğın zilleti yok olsun ve sadece maşuk kalsın" (Hemedânî, 1362, s. 46).

İrfan ehli aşkı dünyanın en dengeli ve ölçülü latifesi olarak kabul eder. Bunlardan birisi olan Mevlânâ, gerçek diriliğin ve hayatın aşkta olduğunu savunup aşkın ölümü dahi öldürüp ona yeniden can verecek kuvvetle kudrette olduğunu savunur.

بمیرید بمیرید در این عشق بمیرید

در این عشق چو مرید همه روح پذیرید

Ölünüz ölünüz bu aşkta ölünüz
Bu aşkta ölünce can bulursunuz

بمیرید بمیرید و زین مرگ مترسید

کز این خاک برآیید سموات بگیرید

Ölünüz ölünüz, bu aşktan korkmayınız
Bu topraktan sıyrılıp semayı kaplayınız
(Mevlânâ, c.I, 1388, s. 354-55).

İlim çoğu zaman değersiz sayılıp zahitlik ve mertebe gibi yapay şeylerin aşk karşısında naçiz olduğu

vurgulanmaktadır:

بگذر ز علم رسمی، که تمام قیل و قال است
من و درس عشق ای دل! که تمام وجد و حال است

Geç resmi ilmi, zira hepsi boş-beleş kelimdir
Ey gönül! Benle aşk dersi, hepsi vecd u haldir

ز مراحم الهی، نتوان برید امید
مشنو حدیث زاهد، که شنیدنش وبال است

İlahi merhametten ümit kesilemez
Duyuma zahit sözünü, duyulması vebaldir

طمع وصال گفتی که به کیش ما حرام است
تو بگو که خون عاشق، به کدام دین حلال است؟

Bizim dinimizde visal meyli haramdır, dedin
Sen söyle aşğın kamı hangi dinde helaldir?

به جواب دردمندان، بگشا لب ای شکرخا!
به کرشمه کن حواله، که جواب صد سوال است

Ey şeker kemiren! Dertlilere cevap babında oynat lebin
Naza cilveye havale et, çünkü yüzlerce soruya cevaptır

غم هجر را بهائی، به تو ای بت ستمگر
به زبان حال گوید که زبان قال لال است

Behâi hicran gamını sana ey zalim güzel!
Hal diliyle söyler zira kelam-kâl dili laldır
(Şeyh Behâi, 1361, s. 107).

“Ölçüsünü, haddini aşan muhabbet, aşktır” (*İbn-i Sina, 1375, s. 360*). Aşkın azameti ile önemi mevzusunda cümle ârifler aynı görüşte olsalar da aşkın tanım ve açıklamaları, onların mensup oldukları tarikle tarikattan ötürü birbirinden farklı olmuştur. Binaenaleyh çoğu aşkı, muhabbetin en ulvi mertebesi bilmıştır. Bu âriflerden biri olan Necmeddîn-i Kübrâ, muhabbetin ahirini aşkın evveli bilir, ona göre muhabbet gönül için, aşk ruh içindir (Necmeddîn-i Kübrâ, 1381, s. 39). Fakat aşkla muhabbetin ünlü şairlerinden olan ve aşkı muhabbetin yedinci mertebesi kabul eden Hemedânî, muhabbeti aşktan daha kapsayıcı görür: “Âlemde aşktan sonra muhabbet ortaya çıkacak ve yüzünü gösterecektir” (*Hemedânî, 1368, s. 46*).

Âriflerin bir kısmı ise “aşk” sözcüğünü kabul etmeyerek başkalarının aşk dediğini muhabbet olarak kabul etmişlerdir. Bunlardan Hücvîrî, “Aşk lafzının muhabbet-i ilahî şeklinde zikredilmesi -ister kulun Hakk’a aşkı ister Hakk’ın kula aşkı olsun- hiçbir şekilde reva değildir. Çünkü aşk, haddini aşan bir muhabbettir ve bu vasıf ne Hakk’a şayandır ne de O’nun kuluna” (*Hücvîrî, 1384, s. 454*) sözleriyle aşkın Allah’a izafesine karşı çıkar. O bunun yerine, muhabbet eksenini etrafında söz döndürüp ilahî, nebevî ve beşerî muhabbetten bahseder: “Bil ki kulun Hakk’a ve Hakk’ın kula muhabbeti doğru olandır, onlar Allah’ı sever Allah da onları sever” (*Hücvîrî, 1384, s. 454*). Ona göre Arapça “hubb” kelimesinden türeyen muhabbet, lügatte toprağa düşen tohum, yani hayatın aslı, kökeni anlamına gelir. Dolayısıyla muhabbet kavramı da hayatın tohumu yani kaynağı anlamına gelmektedir. Bu tohumlar yağmurun altında, güneşin, sıcağın, soğuğun etkisi ile değişip vakti gelince çiçek açıp meyve verir. İçine muhabbet tohumu düşen ve ona mesken olan

her gönül; varlıkta, yoklukta, belada, huzurda, zulmette, visalde değişmez. Ona göre maşuktan gayrısı inkârdır (Hücvârî, 1384, s. 446).

دیده از خلق ببستم چو جمالش دیدم
مست بخشایش او گشتم و جان بخشیدم

Gözü halka kapattım O'nun cemalini görünce
Canı kurban ettim ihsanlarıyla meste dönünce
(Mevlânâ, c.II, 1388, s. 832).

عشق هیچ آفریده را نیود
عاشقی جز رسیده را نیود

Aşk hiçbir yaratılanda bulunmaz
Âşıklık ermişten başkasında olmaz

آب آتش فروز عشق آمد
آتش آب سوز عشق آمد

Su, aşkın ateşini artıran oldu
Ateş, aşkın suyunu yakan oldu

بنده عشق باش تا برهی
از بلاها و زشتی و تبهی

Kul ol aşka, olasın kurtulan
Bela, kötülük ve yokluktan
(Senâî, 1383, s. 172).

Hakiki ve Mecazi Aşk

Ârifler ve âlimler aşkı tarif edip sınıflandırmak için gayret göstermiş ve bu hususta hakiki aşk, akli aşk, mecazi aşk, nefsanî aşk, doğal aşk, ruhani aşk gibi bazı isimlendirmelere gitmişlerdir. Lakin genel bir sınıflandırmaya gidecek olursak aşkı hakiki ve mecazi olarak ikiye ayırıp bunları kendi içlerinde derecelendirebiliriz. Mesela hakiki aşkı; ilahî aşk, ruhani aşk, irfânî aşk, mecazi aşkı ise nefsanî aşk, cismanî aşk, hayvani aşk diye isimlendirebiliriz. Âriflerin en ince ve en zarif sözleri -ister mecazi aşk ister hakiki aşk olsun- aşk hakkında olmuştur. Gerçi bazıları aşk-ı mecaziyi reddeder ve kötüyerek ona karşı çıkar. Lâkin kıldan daha ince binlerce mevzu aşktan içre gizlidir. İlahî aşka varmakta köprü ve ırmak vazifesi gören mecazi aşk, halktan Halik'a, fenadan bekaya götürür. Şurası âşıkâr ki aşk, kemal âlemine varmak için karşımıza çıkan en kısa ve en keskin merdivendir. Bazı büyükler bunu daha anlaşılır kılmak için hayat hikâyelerinden bize kendi aşk hikâyelerini anlatmışlardır.

Beldenin birinde bir sahilde genç bir kadına âşık oldum, günler geçmiş ne bir şey yiyor ne de içiyordum. Ta ki aşk ateşi kızgınlığa yüz tuttu ve nefesim ateş gibi idi. Ne vakit ateş-vari nefesi versem gökten bir ateş bu ateşin şulesine-közüne üflüyor ve bende olan ateş ona karışıyordu, bir diğerine nerde bağlandıklarımı bilmiyordum. Anladım ki benim dilberim ve maşukum gökyüzündedir (Necmeddîn-i Kübrâ, 1381, s. 39).

Yine büyük âlim İbn-i Arabî kendi aşk serüvenini; Şeyh Mekînüddin'in, Nizâm isminde güzel ve takvalı bir kızı vardı, ay misali idi. Takva ile dindarlıkta güzel huylu, ölçülü davranışlı, güzel ahlaklı ve nice cismanî güzellikler taşırdı. Asrın birincisi, zamanın eşsizi ve devrin yegânesi idi, cümleleriyle

anlatmıştır. Bu kızı görmek İbn-i Arabî’de muazzam bir tesir bırakmış onu kendi bağımlısı ve şeydası yapmıştır. Ayrıca bu kız, İbn-i Arabî’nin âşikâne şiirlerinin ilham kaynağı olmuştur.

Benzer şekilde Hemedânî de ilahî ya da beşerî olsun aşkın yüceliğini şu şekilde ifade eder: “*Eyvah ki! Aşk yolun farzıdır, herkes için. Eyvah ki sende Halik’in aşkı yoksa bari kendini mahlûk aşkına amade et*” (Hemedânî, 1386, s. 96). Yine bu konuya dair pek çok söz söyleyen Mevlânâ’nın nezdinde aşk, insana her durumda rehber olup hakiki olana ulaştırır. Ona göre aşk, gönlün aynası ve cilasıdır:

عاشقی پیداست از زاری دل

نیست بیماری چو بیماری دل

Âşıklık gönül inleyişinde apaçık

Yok, gönül hastalığı gibi hastalık

عاشقی گر زین سر و گر زان سرست

عاقبت ما را بدان سر رهبرست

Âşıklık bu yönde de o yönde de olsa

O yönde bize rehber olur sonunda

(Mevlânâ, 1382, s. 10).

Burada aşkın mahiyeti ve âşığın nazarı onu hakiki aşka yaklaştıran temel unsurlardır. Şirin ve güzel çehreyi akilâne nazar ile severse bu aşk hayrın artmasına vesile olacaktır. Zira bu aşk öyle bir hadiseye meyil etmiştir ki, tesir açısından ilk ve hakiki maşuka daha yakın olup bu muhabbet hakiki maşuka varmak için ona aydınlık bir yol açmıştır (İbn-i Sînâ, Bî Tâ, s. 368).

Sa’dî, gençlik günlerinde sıcaklık dehşetinin dili damağı kuruttuğu, ateş-vari rüzgârın kemik iliğini erittiği bir yaz gününde maşukun sokağına revân olunca beşeriyetinin acizliği onu duvar gölgesine çeker ve şöyle der: Evin karanlık dehlizinden ansızın bir ışık parıldadı; yani fesih dilin onun cemalini beyan etmekten aciz kaldığı, karanlık gecenin parıldayan sabahı misali, ya da hayat suyunun zulmetten içre yetişmesi misali. Elde, kar suyundan bir bade, ondan içre şeker dökmüş ve teri ile karıştırmış...(Sa’dî, 1376, s. 138). Şeyh, susuzluğunu ve yorgunluğunu unutup o cemal karşısında hayretini şöyle beyan eder: “*Bilmiyorum ki gül suyuyla mı paklamış-paklanmış ya da gül yüzünden ona birkaç damla mı damlatmıştı?*” (Sa’dî, 1376, s. 138). Binaenaleyh mecazi aşk insan bedenine fitri, hissi, akli ve hayali olarak hakiki aşkın kemaline ermek için emanet olarak bırakılmıştır.

سر جانان ندارد هر که او را خوف جان باشد

به جان گر صحبت جانان برآید رایگان باشد

Cananın fikrinde olmaz kimde can korkusu varsa

Cananın sohbeti cana karşılık olsa da bedava olur

مغیلان چیست تا حاجی عنان از کعبه برپیچد

خسک در راه مشتاقان بساط پرنیان باشد

Deve dikenini ne ki hacı yularını Kâbe’den çevirsin?

Âşıkların ayağı altında diken ipek-vâri kilim olur

ندارد با تو بازاری مگر شوریده اسراری

که مهرش در میان جان و مهرش بر دهان باشد

Olmaz senle pazarı, şeyda divaneden gayrısının

Ki aşkı candan içre ve mühürü dudaktan üste olur

پری رویا چرا پنھان شوی از مردم چشم
پری را خاصیت آنست کز مردم نهان باشد

Ey peri sima niçin göz bebeğimden gizlenirsin?

Öyle ya perinin huyu odur ki halktan gizli olur

نخواهم رفتن از دنیا مگر در پای دیوارت
که تا در وقت جان دادن سرم بر آستان باشد

Gitmem dünyadan ille duvarının dibinde

Zira can verdiğimde başım eşiğinde olur

گر از رای تو برگردم بخیل و ناجوانمردم
روان از من تمنا کن که فرمانت روان باشد

Dönsem senin fikrinden alçak ve namerdim

Ruh-i revânımı iste zira hükmün revân olur

به دریای غمت غرقم گریزان از همه خلقم
گریزد دشمن از دشمن که تیرش در کمان باشد

Gam deryanda garkım halktan ise kaçan

Düşman düşmandan kaçır ok yayda olsa

خلاق در تو حیرانند و جای حیرتست الحق
که مه را بر زمین بینند و مه بر آسمان باشد

Halk sana hayran ve elhak cay-i hayrettir

Zira ayı yerde görürler oysa ay gökte olur

میانست را و مویت را اگر صد ره بیمایی
میانست کمتر از مویی و مویت تا میان باشد

Yüz defa da mukayese etsen saçla belini

Belin saçtan ince ve örgülerin belde olur

به شمشیر از تو نتوانم که روی دل بگردانم
و گر میلم کشی در چشم میلم همچنان باشد

Dönmem sana gönül yüzünü kılıçla dahi

Mil çeksen gözlerime meylim yine de olur

چو فرهاد از جهان بیرون به تلخی میرود سعدی
ولیکن شور شیرینش بماند تا جهان باشد

Sa'dî, Ferhat gibi cihandan acıyla gidiyor

Ama Şirin'in dağdağası kalır ta cihan olur

(Sa'dî, 1376, s. 481).

Yazık! Bilir misin bunca perdeleri ve hicapları yola niye koymuşlar? Âşığın gözlerinin günden güne pişmesi ve böylece Allah'ın cemalini görme gücünün yüküne varabilmesi için. Ey aziz! Perdesiz, hicapsız Leyla'nın cemalini, tuzağın ağına bırakılmış perde bil, tuzağın hangisi olduğunu ne bilirsin? Ezeli avcı, o aşkla Mecnun'un aslından bir binek yapmak için; zira onda o istidat-yetenek olmadığı için, onu aşk-ı ezelinin cemal-güzellik tuzağına düşürünce Mecnun o anda onun tek kıvılcımı ile yok oldu... Leyla'nın

aşkından bir miktar aşk ile Mecnun'un aslından binek yaptılar. Böylece Leyla'nın aşkının pişmiş olsun ve cemelullahı görme yükünü kaldırma gücüne erişsin (Hemedânî, 1386, s. 104-105).

Aşk Hakikati

Kâşânî'ye göre aşk ezelde candan içre yer edinmişti. Halk aşkı ile Hakk aşkının farkı; Hakk aşkı içten gelir ve halk aşkı dıştan gelir (Dinânî, 1383, s. 358). Aşk ister içten ister dıştan gelsin nihayetinde gönlün perdesini mesken seçip insanın varlığını baştan ayağa sarar. İnsanın gönlü iki yönlü aşkla süslenir. Aşkın dıştan içe sokulduğu yerde insanın gönlü bağlanıp kapanır. Aşk içten cilvelendiği yerde ferahlığı ve özgürlüğü insanın gönlüne armağan eder

آتش عشق تو در جان خوشتر است

جان ز عشقت آتش افشان خوشتر است

Aşkının ateşi canda daha hoş
Can aşkınla ateşvari daha hoş

هر که خورد از جام عشقت قطره‌ای
تا قیامت مست و حیران خوشتر است

Aşkının badesinden kim bir damla içse
Kıyamete dek mest ü hayran daha hoş

تا تو پیدا آمدی پنهان شدم
زانکه با معشوق پنهان خوشتر است

Sen aşikâr olunca ben gizlendim
Çünkü maşukla gizlilik daha hoş
(Attâr, 1386, s. 105-6).

Rûzbihân-i Bâlkî aşkı beşe ayırmaktadır. Birinci kısmı ilahîdir ve o makamın nihayetidir. Hakikat, tevhit ve müşahede ehlinde gayrısında olmaz. İkinci kısmı aklîdir, o melekût âleminin mukaşafasında olup marifet ehlinde bulunur. Üçüncü kısım ruhanîdir, o havassa aittir. Dördüncü kısım doğal olandır cümle halkta bulunur. Beşinci kısım canavarca olandır ve o haydutlarda bulunur. Bu beş kısımda aşka dair bilgiler verip daha çok aklı ön plana tutmuştur. Ona göre doğal aşk akılla desteklendiği zaman iyi ve hoş görünür. Aklî olan aşka dair şöyle der: “*Bu aşk melekût âleminde görüne gelir ve ceberut müşahedesinin tablolarından tanınır*” (Bâlkî, 1383, s. 18). Binaenaleyh aşkla muhabbetin menşesini, rüyetin ve marifetin bir çeşidi olarak tanımlar. Bu marifet öbür cihanda bu âlemden önce ortaya çıkmış idi ama aşk vadisinin yolcuları feraset nuruyla o marifete ulaşıp can açmasında marifet gözüyle birbirlerini müşahede ederler. O, aşkın tecellisi ve aklın tedellisi hakkında sözler söyleyip aklın diğer varlıklara göre Allah'ı daha yakından tanıdığını düşünür (Dinânî, 1383, s. 375-377).

Aşkın bütün mertebelerine kâmil bir şekilde varan tek varlık insandır. Dolayısıyla melekten üstün ve kutsidir. Kendine tapmayı <ben putu>nu kırarak ilahî aşka vardırıran aşktır bu. Aşkın maslahatla işi olmaz. Hiçbir İslam âlimi bu mukaddes kelimeyi ve onun muhtevasını ki doğuş tarihi insanın doğuş tarihine kadar gider, maddeci kirlerle ya da hayvansı dürtülerle kirletmemiştir (Ensârî, 1373, s. 84).

Şairler Nezdinde Aşk

Mevlana aşk nedir? Sorusuna bir gazelinde şöyle cevap vermektedir:

Aşk nedir derler? De: “İradeyi terk
İradeyi terk etmeyen iradeli değil”

Âşık iki âlemin kurban edildiği şahlar şahıdır
Şahın iltifatı-teveccühü kurban tarafına değil

Aşktır ve âşıklıktır sonsuza dek baki kalacak
Gönlü gayrısına verme, ödünçten gayrısı değil

Ölü maşukun kenarında daha nice duracaksın
Camı kenarda tut ki onun kenarı yoktur “bil”
(Mevlânâ, c.I, 1375, s. 209).

Mevlana'ya göre aşkı melametın olduğu yerde aramalıyız. Âşık böylesi bir aşktan kaçmaz, bu aşk evvelden beri onun gönlünde-hanesinde yer edinmişti.

Melametın gelmesi aşkın kaidesi ise
Aşk kulağının sağırılığı da öylesi kaidedir

İki cihanın viran oluşu bu yolda imarettir
Cümle faidenin terki, aşktan içre faidedir.
(Mevlânâ, c.I, 1375, s. 205).

Aşk insana mektepte öğrenemeyeceği şeyleri öğretir. Akıl cümle mezhepleri tanısa dahi aşk mezhebini tanıyamaz. Âşık aşkın kolu kanadı ile uçmalı zira aşk da Güneş misali bineğe ihtiyaç duymaz. Aşk cümle cihanın kölesi olduğu defineye benzer.

Aşktan öğrenir can bin türlü edebi
Mekteplerde öğrenemezsin o edebi

گویند عشق چیست بگو ترک اختیار
هر کوز اختیار نرست اختیار نیست

عاشق شهنشهیبست دو عالم بر او نثار
هیچ التفات شاه به سوی نثار نیست

عشقست و عاشقست که باقیست تا ابد
دل بر جز این منه که به جز مستعار نیست

تا کی کنار گیری معشوق مرده را
جان را کنار گیر که او را کنار نیست

گر قاعده است این که ملامت بود ز عشق
کری گوش عشق از آن نیز قاعدهست

ویرانی دو کون در این ره عمارتست
ترک همه فواید در عشق فایدهست

هزار گونه ادب جان ز عشق آموزد
که آن ادب نتوان یافتن ز مکتبها

خرد نداند و حیران شود ز مذهب عشق
اگر چه واقف باشد ز جمله مذهبها

Akl bilmez ve şaşkın kalır aşk mezhebinde
Her ne kadar vakıf olsa da cümle mezhebe

به پر عشق بپر در هوا و بر گردون
چو آفتاب منزّه ز جمله مرکبها

Çarkta havada aşk kanadıyla kanatlan sen
Güneş gibi münezzeh, cümle bineklerden
(Mevlânâ, c.I, 1375, s. 135).

Hakk hazretleri mutlak cemaldır, aşk ve muhabbet ondan sudûr edip âlemin sureti testilerine tesir etmiştir. İrfan ehlinin nazarı daha çok aşk veya muhabbetin mutlak cemal ve Hakk kaynaklı olduğu, O'ndan sudûr ettiği yönündedir. Muhabbet hakikati, güzel olana meyilli olup mutlak cemal ve kemal sahibi olan Hakk hazretlerine yöneliktir. O vakit güzellik mutlak manada birdir ve cümle güzellikler O'nun nurunun bir yansımasıdır. Ezelî ve ebedî mahbuba olan bu muhabbetle meyil, cemalin zuhurundandır ki âriflerin kelimeler ile kaleminde değişik şekillerde zuhur etmektedir.

از دم صبح ازل تا آخر شام ابد
دوستی و مهر بر یک عهد و یک میثاق بود

Ezel sabahının evvelinden ebet akşamının ahirine dek
Sevgi, muhabbet ve dostluk bir sözle bir vaat üzere idi

سایه معشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد
ما به او محتاج بودیم او به ما مشتاق بود

Maşukun gölgesi aşığa düşmüşse ne oldu sanki
Çünkü biz ona muhtaç idik o da bize müştak idi

حسن مه رویان مجلس گر چه دل میبرد و دین
بحث ما در لطف طبع و خوبی اخلاق بود

Meclisin ay yüzlüleri gerçi gönülle dini götürmekte idi
Bahsimiz ahlakın güzelliğiyle lütfun tabiatına dair idi
(Hâfız, c.II, 1392, s. 872-4).

Aşkın yolu çile, bela ve fitne yoludur. Aşğın gönlünde aşk gamından gayrısı olmaz. Aşk yolunda rüsvalık korkusuna düşen kimse gerçek âşık olamaz. Âşıklar selameti satıp melameti almıştır. Dolayısıyla cesur ve korkusuz olup halktan çekilmezler. “Aşk binasının melamet üstüne kurulması garip bir işarettir” (*Necm-i Razi*, 1377, s. 17).

در عشق تو از ملامتم ننگی نیست
با بیخبران درین سخن جنگی نیست

Aşkına sebep melametten hayâm yok
Cahillerle bu kelimada mücadele yok

این شربت عاشقی همه مردان راست
نامردان را درین قدح رنگی نیست

Bu aşıklık şerbeti cümle erleredir
 Namertlere bu kadehten renk yok
 (Hemedâni, 1337, s. 35).

İran'ın Hicri 6. ve 7. asır şair ve ariflerinden olan Attâr-ı Nişâbûrî aşkı varlığın esası bilip onun küfürden imandan öte olduğunu, hatta ilim sahasında kutup olan kimselerin aşk dergâhında çocuk sayıldığını iddia eder. Öyle ki bu yolda Ebû Hanife ve İmam Şafî gibi zatların dahi çocuk olduğunu söyler.

تختۀ کعبه است ابجدخوان عشق
 سرشناس غیب، سرگردان عشق

Aşk elifbası Ka'be'nin tahtasıdır,
 Gaibin aşınası, aşkın hayranıdır
 (Attâr, 1388, s. 294)

Aşk elifbası-alfabesi Ka'be'nin tahtası olur, yani gaibe aşına olup sırra varan erenler aşk menzilinde şaşkına döner. Dolayısıyla bilge ile erenlerin aşk menzilinde avare ve derbeder olmaları olağandır. İlmin pirlere, aşk önünde acemi çaylak kesilir (Kezzâzî 1386, s. 154).

Ömer Hayyam insana ilk verilen şeyin aşk olduğunu söyler:

چون جود ازل بود. مرا انشاء کرد
 بر من ز نخست درس عشق املاء کرد

Çünkü ezeli ihsan varlığını inşa etti
 Bana ilkin aşk dersini yazmayı öğretti

آنگاه قراضه ریزه قلب مرا
 مفتاح در خزاین معنا کرد

O lahza benim kalbimin döküntü filizini
 Mana hazinesinin kapısına anahtar etti

Aşk talebin tekâmül bulmuş halidir, insanın bütün vücudu talep olduğunda o vakit aşk olur. Aşkın kemaline varılınca da o zaman da marifetin üçüncü merhalesi olan idrake ulaşılır. Âşık olmadan önce insan hiçbir şeyi idrak edemez zira kendisine aşık idi. Âşık olmak kendinden sıyrılmak, kendinden geçmek manasına gelir.

عشق را با کفر و با ایمان چه کار
 عاشقان را لحظه‌ای با جان چه کار

Aşkın küfürle imanla ne işi olur!
 Âşıkların canla bir an ne işi olur!

عاشق آتش بر همه خرمن زند
 اره بر فرقش نهند او تن زند

Âşık cümle harmanı ateşe verir ve yakar
 Testereyi kafasına koysalar o ten çırpar

درد و خون دل ببايد عشق را
 قصه مشکل ببايد عشق را

Gönül derdi kamı gerek aşka
Zor ve çetin kıssa gerek aşka

Dolayısıyla belli bir noktadan sonra aşk kâinatta olan her şeyden daha iyi ve üstün olur:

ذره عشق از همه آفاق به
ذره درد از همه عشاق به

Aşkın bir zerresi cümle âlemden iyi
Derdin bir zerresi cümle âşıktan iyi

Hal böyle olunca aşk adeta kâinatı işleten akıl olur.

عشق مغز کاینات آمد مدام
لیک نبود عشق بی‌دردی تمام

Aşk kâinatın beyni oldu durmadan
Ama aşk tamam olmaz, dert olmadan

Bu durumda insanı melekten üste çıkaran özellik ise aşk derdinin insanı olgunlaştırmasıdır:

قدسیان را عشق هست و درد نیست
درد را جز آدمی در خورد نیست

Meleklerde aşk var ama dert yok
Derdin insandan başka şayanı yok
(Attâr, 1388, s. 285).

Bu dert insanı halden hale attığı için sabit adım bu yolda mümkün değil, ama o adımı yakalayınca da küfrü de imanı da aşar.

هر که را در عشق محکم شد قدم
در گذشت از کفر و از اسلام هم

Kimin adımı aşta sağlamlaşırsa
Küfrü de İslam'ı da aşar bu yolda
(Attâr, 1388, s. 285).

Bazı ârif ve şairlere göre hem âşık ve hem de maşuk aşktan türediği için onların büründüğü bu duygu miski, aşkın meşk kokusundan gelmektedir. Dolayısıyla aşk kendi haremine tayin edildiğinden beri, batınla zahirden mukaddes, kemalinin paklığına sebep zatının aynısı olup âşıklık ve maşukluk aynasında kendisini âşıkâr etti. Kendi hüsnüne kendi nazarında cilve verdi; bakan ve bakılan (nazar eden ve nazar edilen) yönüyle âşık ile maşukun adı-samı ortaya çıktı (İrakî, 1368, s. 377). Bu durumda aşk tam anlamıyla vücut ve varlığın yerine kullanılmıştır.

لذت هستی نمودی نیست را
عاشق خود کرده بودی نیست ار

Yokluğa varlık lezzetini verdin
Yokluğu kendine âşık etmiş idin

ما نبودیم و تقاضامان نبود

لطف تو ناگفته ما میشنود

Biz yottuk ve öyle bir dileğımız de yottu
Velakin lütfun söylenmemiři duyuyordu
(Mevlânâ, 1382, s. 30).

Binaenaleyh âşık hem âşık ve hem de maşuk olurken, maşuk da hem maşuk hem de âşık olmaktadır. “Böylece âşık naçar maşuk oluyor, maşuk da naçar âşık oluyor. Maşukun aşığa olan istemi, âşığın maşuka olan isteminden önce gelir. Maşukâne işve ile cilvesi aşığa erişir, âşık varlığından önce maşuka âşık değildi; lakin maşuk âşığın varlığından önce âşığın âşığı ve müridi idi” (Necm-i Râzi, 1371, s. 49). Öte yandan kâfirlik âşıklığa; gerçek aşığın sevgiliden başka her şeyden el çekmesi, reddetmesi ve inkâr etmesi yönüyle benzetilmektedir. Böylesi bir aşk yalnız sevgiliyi kafadar, nâzdâr ve râzdâr kılar. Zira âşık sadece maşuku ister, arar, bilir. Âşık sadece maşukta kendini bulduğu ve yanında huzura kavuştuğu için onun yanında anı yakalar. Aslında hem âşık hem de maşuk aşka olan münasebetleri yönüyle yokluk yurdundan varlık menziline gelirler. Dolayısıyla maşuk, âşık olmadan ve âşık da aşk olmadan mana itibarıyla bir değer kazanamaz. Maşuku paha biçilmez kılan aşığın gözüne, gönüne, kalbine, kalbına, özüne ve sözüne bu şevk ateşini, hakiki ya da mecazi aşk atmaktadır. İster hakiki aşktan mecazi aşka ister mecazi aşktan hakikati aşka varılsın, aşk her yönüyle kutsidir. Mecaz aynasında maşuku seyre duran âşık, yârin fena ve fani yüzünü-cemalini görünce hakikat aynasının peşine düşer. Ayna kimi zaman sevenin gönlü, kimi zaman sevgilinin gözü, kimi zaman maşukun özü, kimi zaman aşığın sözü olur. İşin nihayetinde âşık önce kendinden geçip sonrasında maşuku aşınca işte orada sadece aşkın kendisi kalır. Aşkın kendisinde, kendini bulan âşık bu sefer dönüş yolunda, önce kendisi gerçek bir aşığa dönüşür ve akabinde de hakiki maşuku bulunca hem kendini, hem sevgiliyi hem de sevgiyi mutlak manada bir görmeye başlayacaktır. İşin başlangıcında binden Bir’e (kesretten vahdete), binlerce zahmet ve çile ile varmaya çalışan âşık, işin sonunda Bir’e kavuşunca onun için artık bin olanlar da Bir olur. Böylece vahdetten kesrete gider.

Kimisine göre de aşk ile şevk aynı şey olup ikisi de hissî ve meylî yönelimle hareketlilikten beslenir. Çünkü aşkın olmadığı yerde şevk, şevkin olmadığı yerde aşk yoktur. Şevkin dert, keder, temelli ve kaynaklı olduğu muhakkaktır.

دردیست درد عشق که هیچش طیب نیست

گر دردمند عشق بنالد غریب نیست

Aşk derdi öylesi bir dert ki hiç tabibi yok
Aşk dertlisi inlerse bunda hiç gariplik yok

دانند عاقلان که مجانین عشق را

پروای قول ناصح و پند ادیب نیست

Akıl erbabı kimse bilir aşkın mecnunlarının
Öğütçü sözü ve edip öğüdünden pervası yok

هر کو شراب عشق نخورد هست و درد درد

آنست کز حیات جهانش نصیب نیست

Her kim aşk şarabıyla dert meyini içmemişse
Artık onun dünya hayatından hiç nasibi yok
(Sa’dî, c.I, 1376, s. 453).

Aşk ve Dert

Dert insana rehberdir, hangi iş olursa olsun keder, heves, aşk derdi o işe hararet katmadıkça kimse onu yapmaya yönelmez ve dert olmadan işin üstesinden gelemez. İster dünya ister ahiret, ister ticaret ister padişahlık. Hz. Meryem'e dert, acı tesir etmeye kadar o ağaca yönelmedi, o dert onu ağaca eriştirdi ve kurumuş ağaç meyve verdi. Ten Meryem misalidir ve her kesin bir İsa'sı vardır. Dert bizde ayan olursa bizim İsa'mız doğar ve dert olmazsa İsa da geldiği o gizli yolda yine aslına bağlanır, böylece biz de ondan mahrum kalırız (Mevlânâ, 1362, s. 20-21).

Aşk derdi, aşk hakikatinin cazibesi, celp ediciliği niyaz ile derttedir. Zira Hz. Âdem'in ilk inleyişi Hakk'tan irak ve beden zindanına düşmesine sebep idi. O ruh ki "Âlemlerin Rabbi'nin huzurunda kaç bin yıllık naz ile terbiye edilip beslenmiş" (*Necm-i Râzî, 1371, s. 89*) idi. Beden yuvasının karanlığıyla dehşete kapılıp geri dönmek isteyince binek bulamadı ve gönlü iyice kırıldı. Ruh'a "İşte biz senden bu kırık gönlü istiyoruz." dediler. Daralmışlık kendisini esir alınca ruh ah çekti. Bu sefer de "Biz seni bu 'ah!' için yarattık" dediler (*Necm-i Râzî, 1371, s. 95*). İşte irfan âleminin zemini burada tohum buldu, ondan sonra gönlü kırık Âdem'e acizlik, kulluk edebi kaldı. Böylece kırık gönlü; İlahî aşkın esin kaynağı oldu: "Âdem nefes alamayıp acizlik bayrağını çekip dua kalemi ile kusur sayfasına özürlerini, eksiklerini döküp yazıyordu" (*Necm-i Râzî, 1371, s. 95*). Bir zamanlar meleklerin secde tahtına yaslanan, keramet tacını başına koydukları ve cümle yaratılanların gıpta ettiği Hz. Âdem'i cennetten kapı dışarı ettiler. Bu kovulma sebebiyle Âdem inlemeye başladı. Bu yüzden âriflerle şairler bu niyaz ile inleyişi aşkın canı ve kanı kabul ederler.

دل خریدار نیست جز غم را
آن بنشینده ای که آدم را

Gönül hiçbir şeyi almaz ille kederi
Duymanın mı ki Âdem'in ahvalini?

عز علمش سوی جنان آورد
دل عشقش به خاکدان آورد

İlminin izzeti onu cananın yanına getirdi
Aşkının gönlü onu toprak-haneyeye getirdi

چون ره علم رفت سلطان شد
چون ره دل گرفت عریان شد

İlim yolu üzere gittiğin de sultan oldu
Gönül yolunu tutunca da üryan oldu

چون همه لطفها بیدید از حق
عشق جانم ندا شنید از حق

Görünce cümle ihsanları Hakk'tan
Canının aşkı bir nida işitti Hakk'tan

ای که ذاتت چو عقل فرزان هست
عشق مگذار کو هم از خانه هست

Ey zatı aklı misali fazıl olan hekim zat
Aşkı bırakma ki bu hanedendir bizzat

زیرکی دیو و عاشقی آدم
این بمان تا بدان رسی دردم

Akıllı kesilen şeytan ve âşık olan Âdem
Bu kalsın ta ki diğerine erişesin bu dem

عشق در پیش گیر و دل بگذار
که ز دل خیره بر نیاید کار

Aşkî öncü eyle ve gönülü bırak zira
Yüzsüz gönülden gelmez hayır asla

مرد را عشق تاج سر باشد
عشق بهتر ز هر هنر باشد

Yiğit için aşk baş tacı olur
Aşk her hünerden yeğ olur
(Senâî, 1383, s. 329).

Aslında hem Âdem hem de İblis, Allah'ın buyruğuna karşı çıkmıştı; fakat duruş ve kabulleniş edalarında büyük bir farklılık vardı. Âdem edep üzere bir duruş sergileyip secdeye kapandı ama İblis edepsizlik edip kibir estirdi. “*Halk, sakinmanın zorbalığın secde vaktinde olduğunu sanır evet, görünüşte secde vaktinde olur ve değeri onun meyve vermesi ile ölçülür. Lakin korku ile kibrin hakikati tohum değeri iledir; kendisine büyük gözüyle ve Hakk'ın halkına küçümseyici gözle bakmayıp edebe riayet ettiği gün, zemini çatırtı kaplar*” (Necm-i Râzî, 1371, s. 87-88). Böylece Âdem kedere-eleme düşmesine sebep kulluk edebi ve edası ile kendi günahını itiraf edip affa nail oldu.

از آن زمان که بر این آستان نهادم روی
فراز مسند خورشید تکی گاه من است

Bu eşîğe yüzümü bıraktığım günden beri
Güneşin ulvi dayanağı benim dayanağım

گناه اگر چه نبود اختیار ما حافظ
تو در طریق ادب باش گو گناه من است

Günah gerçi bizim irademize bağlı değil Hâfız
Sen edep yolu üzere ol, de: “Benim günahım”
(Hâfız, c.I, 1392, s. 49).

Âriflere göre Hz. Âdem'in bu acizliği, niyazı, inleyişi cümle nimet ve cennetlerden daha yeğdir. Zira bu dua kulluğun hakikati, ibadetin ve Hakk'ın maksadı idi. Âdem'in insanoğluna en bariz mirası işte bu dua ile tecelli eden aşktır.

هر دلی کز عشق تو آگاه نیست
گو برو کو مرد این درگاه نیست

O gönül ki senin aşkından haberdar değil

Söyle çekip gitsin zira bu dergâhın eri değil

هر که را خوش نیست با اندوه تو
جان او از ذوق عشق آگاه نیست

Her kim ki senin gamınla hoş değil
Camı aşk zevkinden haberdar değil

Ey gönül yol eri isen o zaman yiğit er ol
Zira aşk erine bizar düşmek şayan değil

Âşıklar halka misali kapıda kalmışlar
Zira yakınına varmak mümkün değil

Senin derdine sebep gönlün dört bir yanı
Kana bulandı ama tek ahlak kudrette değil

Nefis kuyusundan çıkıp gel zira
Mısırlı Yusuf'un o kuyuda değil

Aşık isen nice ararsın suyu makamı sen?
Zira âşık suyun makamın ağına düşen değil

Aşık erin doğuş yurdu yokluktur
Yok ol, onun yolu heves yolu değil

Ey Attâr yokluğa teni teslim eyle
Zira orda varlık eri, padişah değil
(Attâr, 1383, s. 14).

Küfür küffara ve din dindara
Derdinin bir zerresi Attâr'a

Attâr aşkı, canı terk ediliş olarak niteler ve küfür ile imandan daha üstün bulup dostu müşahede olarak tanımlar.

ای دل ار مرد رهی مردانه باش
زانکه اندر عاشقی اکراه نیست

عاشقان چون حلقه بر در ماندهاند
زانکه نزدیک تو کس را راه نیست

گرد بر گرد دلم از درد تو
خون گرفت و زهره یک آه نیست

بر سر آی از قعر چاه نفس از آنک
یوسف مصریت اندر چاه نیست

چند جویی آب و جاه ار عاشقی
عاشق اندر بند آب و جاه نیست

زاد راه مرد عاشق نیستی است
نیست شو در راه آن دلخواه نیست

در ده ای عطار تن در نیستی
زانکه آنجا مرد هستی شاه نیست

کفر کافر را و دین دیندار را
ذره دردت دل عطار را

هدهد رهبر چنین گفت آن زمان
کانک عاشق شد نه اندیشد ز جان

Rehber olan Hüthüt şöyle dedi o zaman:

“Âşık olan kimsede olmaz endişe-i can

چون بترک جان بگوید عاشقی

خواه زاهد باش خواهی فاسقی

Cana veda dersen sensin âşık

İstersen zahit ol istersen fâsık

چون دل تو دشمن جان آمدست

جان برافشان ره به پایان آمدست

Madem senin gönlün cana düşman olmuş

Canı teslim eyle zira yol nihayet bulmuş

سد ره جانست، جان ایثار کن

پس برافکن دیده و دیدار کن

Yolun duvarı candır, canı kurban eyle

Böylece gözlerini açıp temaşa eyle

گر ترا گویند از ایمان برآی

ور خطاب آید ترا کز جان برآی

Sana imandan sıyrıl deseler

Hatta candan geç deseler

تو که باشی، این و آن را برافشان

ترک ایمان گیر و جان را برافشان

Sen kim olursun onu bunu feda et

İmanı terk eyle ve canını kurban et”

منکری گوید که این بس منکرست

عشق گو از کفر و ایمان برترست

İnkârcı der ki: “Bu azim bir inkârdır”

De ki: “Aşk küfür ile imandan evladır”

(Attâr, 1383. s. 76).

Onun istediği aşk, ciğer kanına bulanmış ve erleri yere seren derttir.

درد و خون دل ببايد عشق را

قصه مشکل ببايد عشق را

Aşka dert ve gönül kanı gerek

Aşka zorlu çetin kıssalar gerek

ساقیا خون جگر در جام کن

گر نداری درد از ما وام کن

Ey saki ciğer kanımı badeden içre sal

Sende dert yok ise bizden ödünç al

عشق را دردی ببايد پرده سوز

گاه جان را پرده در گه پرده دوز

Aşk için perde yakıcı bir dert gerek
Kâh can perdesini yırt, kâh perde dik
(Attâr, 1383, s. 869).

Bu aşk cümle cihandan yeğdir ve dertle yoldaş olduğu vakit kâinatın beyni olur.

ذره عشق از همه آفاق به
ذره درد از همه عشاق به

Aşkın bir zerresi cümle ufuktan iyi
Derdin bir zerresi cümle âşıktan iyi

عشق مغز کاینات آمد مدام
لیک نبود عشق بی دردی تمام

Aşk, kâinatın beyni oldu daima
Zira aşk, dertsiz ermez tamama

Bazı yerlerde aşk ile şevki bir birdir lakin bazı yerlerde de birbirinden ayrılır.

قدسیان را عشق هست و درد نیست
درد را جز آدمی در خورد نیست

Meleklerde aşk var ama dert yok
Derdin insandan gayrı şayanı yok

هر که را در عشق محکم شد قدم
در گذشت از کفر و از اسلام هم

Kim aşkta olursa sabit adımlı
Aşar o hem küfrü hem İslâm'ı
(Attâr, 1383, s. 76).

Dolayısıyla bu aşk, nihayetinde gerçek manasına kavuşur. Bu noktada aşk ya dua ya da acizlik hâline gelmiştir. Böylece maşuktan gayrı hangi perde varsa açılır.

عشق سوی فقر در بگشایدت
فقر سوی کفر ره بنمایدت

Aşk fakirlik tarafına kapı açar
Fakirlik küfür tarafına kapı açar

چون ترا این کفر وین ایمان نماند
این تن تو گم شد و این جان نماند

Sende bu küfürle iman kalmadığında
Bu ten kaybolur ve can kalmaz ortada

بعد از آن مردی شوی این کار را
مرد باید این چنین اسرار را

Sonrasında yiğit eri olursun bu için
Yiğit olmak gerek böylesi esrar için

پای درنه همچو مردان و مترس
درگذار از کفر و ایمان و مترس

Erler gibi yola koyul korkma
Geç küfür ile imam, korkma
(Attâr, 1383, s. 77).

Yine Senâî de aşkı hem öldüren hem de dirilten olarak tarif eder.

عشق با سر بریده گوید راز
زانکه داند که سر بود غماز

Aşk esrarını başı kesilmişse söylemekte
Zira başın gammaz olduğunu bilmekte

بنده عشق باش تا برهی
از بلاها و زشتی و تبهی

Aşkın kulu kölesi ol ki kurtuluşa eresin;
Belalardan, kötülüklerden ve yokluktan

بنده عشق جان خُر باشد
مرد کشتی چه مرد دُر باشد

Aşkın kulunda hür can olur
Gemi ehli nasıl inci eri olur

عشق و مقصود کافری باشد
عاشق از کام خود بری باشد

Aşk ve amaç kâfirlik olur
Âşık öz arzusundan beri olur

عاشق آنست کو ز جان و ز تن
زود برخیزد او ننگته سخن

Âşık odur ki o tenle candan
Söz söylemeden geçsin o an
(Senâî, 1383, s. 327).

Yâr derdi, elemi, haremi seher nesimine sorulur. Çoğu zaman seher nesimi âşık ile maşuk arasında bağ kurup âşığın sırdaşı ve sığınağı olur.

ای نسیم سحر آرامگه یار کجاست
منزل آن مه عاشقکش عیار کجاست

Ey seher yeli sevgilinin konağı nerde?
Âşık öldürücü hilekâr ayın, menzili nerde?

شب تار است و ره وادی ایمن در پیش
آتش طور کجا موعد دیدار کجاست

Gece zifiri ve iman vadisinin yolu önümüzde
Tur'un ateşi nerde ve görüşme vaadi nerde?

(Hâfız-ı Şîrâzî, 1378, s. 18).

Cümle dertlere deva bulunur fakat yar gamına çare bulmak imkânsız olur.

سه درد آمو بجانم هر سه یکیار
غریبی و اسیری و غم یار

Aynı anda üç dert camma ilişti
Gariplik, esaret ve de yar derdi

غریبی و اسیری چاره دیره
غم یار و غم یار و غم یار

Gariplikle esarete bulunur çare
Yar derdi, yar derdi, yar derdi
(Bâbâ Tâhir, 1386: 17).

Aşk ve Gönül

Necm-i Râzî, “gönlün işi muhabbet beslemektir” (*Necm-i Râzî, 1371, s. 153*) şeklinde muhabbeti yüceltirken onu, dinin en ulvi sıfatı olarak tanımlayıp Peygamber Efendimiz’in kemale erdirdiğini söyler. Aşkın konağının gönül olduğu hatta gönlün ruhun derinliklerinde açtığı yaranın neticesi olduğu da söylenir.

از شبنم عشق خاک آدم گل شد
شوری برخاست فتنه‌ای حاصل شد

Aşk şebnemiyle Âdem toprağı balçık oldu
Bir dağdağa yükselip fitne fesat hâsil oldu

سر نشتر عشق بر رگ روح زدند
یک قطره خون چکید و نامش دل شد

Aşk hançerinin ucu ruhun damarına vurdular
Bir katre kan damladı ve ismi gönül oldu
(Ebü'l-Hayr, 1390, s. 31).

Aşğın işi gönülleri şad etmek olup bunu asıl vazife olarak bellemeştir. Zira cümle dertlere deva, âşıklara şifa yine aşğın kendisi olmaktadır. Kâinatta yalnız mü’min kulların gönlüne sığarım buyuran Cenab-ı Hakk için de cümle amellerin esasının gönül eylemek olduğunu görmekteyiz.

ای عشق طبیب درد مایی
دیوانه عشق را دوایی

Ey aşğ derdimizin tabibi sensin
Aşğ divanesinin dermanı sensin

صد خانه اگر به طاعت آباد کنی
به زان نبود که خاطری شاد کنی

Yüz haneyi ibadetle itaatle abat etsen
Ondan yeğ olmaz ki bir gönlü şad etsen
(Alâüddeve Semnânî, 1366, s. 38).

Gönül ile aşk ilişkisi bir diğerini yansıtan iki ayna gibidir. Nihayetinde gönül ve aşk arasında fark yoktur. Gönle en iyi sırdaş ve en tesirli cila aşk olmaktadır.

Canın mahremi burada aşktır bana
Canın hem-demi katiyen aşktır bana

مرا عشقت اینجا محرم جان
مرا عشقت بیشک همدم جان

Senin aşkın ruhuma can katmakta
Cismimden aynanın pasını atmakta

مرا عشقت جان در رخ نموده
ز جسم زنگ آئینه زدوده

Aşkla gönül mukabil iki ayna misali
Her ikisi yüz yüzedir evvelden beri
(Attâr,1376, s. 110).

دو آئینه است عشق و دل مقابل
که هر دو روی در رویند از اول

Pak u apak olarak görülen âşğın gönlü dostun konağıdır ve bu gönül öylesi geniştir ki cümle âleme sığmayan dost bu gönle sığar.

Cihanda ona hatır şadım ki cihan ona hatır şad
Cümle âleme âşğım çünkü cümle âlem ona ait

به جهان خرم از آنم که جهان خرم ازوست
عاشقم بر همه عالم که همه عالم ازوست

Kanlı yaralarımın iyileşmemesi daha iyi olur
Ne mutlu o yaraya merhemim her an o olur
(Sa'dî, 1376, s.787).

زخم خونیم اگر به نشود به باشد
خنک آن زخم که هر لحظه مرا مرهم ازوست

Ezcümle aşkın izahı şairlerin dilinde farklı şekilde yapılsa da aslında klasik döneme damga vuran büyük şairlerin hepsinin gazellerinde aşk, ulvi ve yüce bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen hepsinde –kısmen Sa'dî-i Şîrâzî hariç- irfânî gazel anlayışının baskın gelmesi hasebiyle maşuktan gayenin Allah olduğunu görmekteyiz. Özellikle de 'Attâr-ı Nişâbûrî ile Mevlânâ'nın gazellerinde ilahi aşkın çok baskın olduğu görülmektedir. Sa'dî-i Şîrâzî'nin daha çok mecaz hakikatin köprüsüdür, düsturuyla hareket ederek hakikate varmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Klasik şiir anlayışı ile gazel türünün temel taşları sayılan mezkûr şairler, bu alana kendi dönemleri dâhil olmak üzere günümüze kadar büyük katkıda bulunmuşlardır. Ruhun derinliklerine aşkla inmeye çalışarak insanı, aşkla diri tutmaya çalışmışlardır. Özellikle muhabbet, sevgi, aşk, âşık, maşuk, vefa, gönül gibi ortak temalar ekseninde sözler sarf edilerek mesajlar daha kapsamlı verilmeye çalışılmıştır. Konu bakımından neredeyse aynı temalara değinen bu şairler; hissî, fikrî, lisânî, ilmî özelilerini devreye sokarak kendilerini farklı kılmayı başarmışlardır. Daldıkları ya da istifade ettikleri aşk deryası aynı olsa da hepsinin kendine özgü dalış teknikleri olduğundan farklı cevherler bulabilmişlerdir.

Hasılıkelam aşkın şiirleşmiş veya beyte dökülmüş hali olan gazelin özellikle de klasik dönemde şark sairlerinin ilgi odağı olduğu görülmektedir. Bu dönem “*gazelin altın çağı*” olarak isimlendirilip mezkûr sairlerden ötürü uzun bir süre ilgi odağı olmuştur.

Sonuç

Aşkın edebi literatürde bir nevi ismi olan gazel, ilk olarak kasidenin son birkaç beytinde görülmeye başlanmıştır. Kaside geleneğinde Arap kültürü baskın iken gazel geleneğinde h. 4.-5. asırlarda Fars kültürünün oldukça baskın hale geldiğini görmekteyiz. İlk zamanlar sadece kadın, şarap, güzellik, eğlence, aşk gibi konularda gazel yazılırken daha sonra konuların çeşitliliği ile niteliği de artmaya başlamıştır. Konularla duygular çeşitlilik gösterse de genel olarak âşıkâne ve ârifâne gazeller şeklinde bir ayrıma gidildi. Aşkın tanımı ile vasfı yine onu tanımlayanların şahsî ve ilmî düşüncelerine göre farklılık gösterir. Özellikle h. 6.-7. asırlarda ilahî aşk gazellerde ana tema olmaya başladı. Gazel sahasında oldukça tanınan simalar olan Mevlânâ, ‘Attâr, Hâfız, Senâî, Hakânî, Irâkî, Nizâmî, Câmî gibi şairler gazellerinde ilahî aşkı daha fazla işlemiştir. Bu asırda mecazi aşkın piri olarak nam salan Sa’dî-i Şîrâzî genelde beşerî aşka dair gazeller yazmıştır. Hem hakiki hem de mecazi aşka dair yazılan gazellerde aşkın ulvi ve kutsi olduğunu görmekteyiz. İkisinde de maşuk; eşsiz, erişilmez, hatasız, kusursuz olarak tarif edilmektedir. Aşk, ariflerin ulvi tezahürü olup bu aşk aşğın nefsinin yıllardır bağlanıp tutulduğu; şöhret, şehvet, makam, övünme, övülme, ibadet, takdir, tazim ve bu gibi tuzaklardan kurtulma vesilesidir. Bu aşkta, nefsi-şehvî aşktan irfânî-ruhânî aşka doğru bir değişim görülmektedir. Kimi zaman nefsi-beşerî aşkla irfânî-ilahî aşk o kadar yakınlaşıp birleşir ki bunları birbirinden ayırt etmek oldukça güç olmaktadır. Öyle ki çoğu beyitte her iki aşk türünü aynı anda bulmak mümkün. Beşerî-ilâhî aşk örgüsünde ister beşerî ister ilahî olsun, aşk hakiki manada tezahür ettiğinde, iki durumda da ulvi bir his olur. Klasik dönem gazel sahasının mihenk taşları sayılan mezkûr şairlerin hemen hepsinin irfânî aşkı daha fazla nazara aldıklarını görmekteyiz. Fakat beşerî aşk olmadan da irfânî aşka varmanın neredeyse imkânsız olduğu konusunda hemfikirdirler. Örnek babında getirilen beytlere baktığımızda aşkın insanı arındırabilmesi için bir varlığa duyulması şart koşulmuştur. Bu bir varlık halk da olabilir Hakk da olabilir. Esasen bire duyulması aşığı arındırması için mutlak gerekli olandır. Sa’dî’nin deyişiyle “Bir’e bağlananın kölesiyim zira binden kurtulur”. Bu bağlamda sadece ilahî aşkın mukaddes sayılmadığı, aşığı bir maşuka bağlayan aşkın da mukaddes sayıldığını görmekteyiz. Örnek beyitlerde mecazda yanmanın gerekliliği vurgulanarak yârden Yaradan’a doğru bir döngü oluşturulmaya çalışılmıştır. Gerçi az da olsa bazı şairlere göre Allah söz konusu olduğunda aşktan söz edilemeyeceği muhabbetin, sevginin mevzubahis olacağı savunulsa da nihayetinde ilahî olan aşkta istek ve heves zaten olamaz. Bu bağlamda şahsi münazaraların aşkın kutsiyetine dair bir münakaşa olmadığı görülmektedir. Klasik dönem gazellerin hemen hepsinde aşk insanın hamuru ya da mayası olarak kabul edilmektedir. Aşksız bir kâinat serserem ve aşksız bir kul serseri olarak nitelenmiştir. Sanemden Samed’e götüren her aşk kutsi görülmüştür.

Kaynakça

- Attâr Nişâbüri, F.M. (1386). *Divan-ı Attar-i Nişâbüri*. be-Tashih-i Sa'id Nefisi, Tahran: Âbân.
- Attâr Nişâbüri, F.M (1388). *Mantıku't-Tayr*". Mukaddime, Tashih ve Ta'likât-i Muhammed Rıza Şefi'i Kedkenî, Tahran: Suhen.
- Bediüzzamân, F. (1375). *Külliyât-i Divân-i Şems-i Tebrîzî*. Mutâbık-i Nüsha-i Tashih Şode-i Bediüzzamân Fûrûzânfer/ Mevlânâ Celâleddîn-i Meşhur be-Mevlevi. Çâp-i Pencom. c.I. Tahran: Seda-i Muâssır.
- Bediüzzamân, F. (1376). *Külliyât-i Divân-i Şems-i Tebrîzî*. Mutâbık-i Nüsha-i Tashih Şode-i Bediüzzamân Fûrûzânfer/ Mevlânâ Celâleddîn-i Meşhur be-Mevlevi, Çâp-i Pencom. c.II. Tahran: Seda-i Muâssır.
- Bediüzzamân, F. (1376). *Külliyât-i Divân-i Şems-i Tebrîzî*. Mutâbık-i Nüsha-i Tashih Şode-i Bediüzzamân Fûrûzânfer/ Mevlânâ Celâleddîn-i Meşhur be-Mevlevi. Çâp-i Pencom. c.II. Tahran: Seda-i Muâssır.
- Bin Sina, H. b. A. (1375). *El-İşârât ve't-Tenbîhât ma'ş-Şerhi Muhakıku'l Tûsî ve Şerhu'l Şerh-i Kutbeddin Muhammed b. Ebi Caferu'l Razi*. Kum: Neşr-i Belagat.
- Celâleddîn-i Belhî, M. (1362). *Fihî Mâ Fih*" bâ-Tashihat-i Bediüzzamân Fûrûzânfer. Çâp-i Pencom, Tahran: İntişârât Emîr Kebîr.
- Dehhûdâ, A. E. (1341). *Lügatname*. be-Serperesti-i Doktor Mu'in. Tahran: Sîrûs.
- Dinânî, G.İ. (1383). *Defter-i A'kl ve Ayet-i Aşk*. c.III. Tahran: Tarh-i Nû.
- Ebu'l Hayr, E.S. (1390). *Suhenan-i Manzum-i Ebu Sa'id*. bâ-Mukaddime ve havaşı ve fihrist-i Sa'id Nefisi, Tahran: Senâî.
- Ensari, K. (1382). *Mebani-i İfrân-i Tasavvuf*. c.12. Tahran: Peyam-i Nur.
- Gâznevî, S. (1362). *Divan-i Senâî*. bâ-Mukaddime ve havaşı ve fihrist/be-İhtimam-i Müderris Razvi. Tahran: Senâî.
- Hâlikî, M. R. B. ve Akdâyî, T. (1386). *Şerhi Gazelhâ-i Sa'dî*. 2 cilt. Tahran: İntişârât-i Zevvâr.
- Irâkî, F.(1368). *Külliyat-i Şeyh İbrâhîm Hemedânî*. be Kûşes-i Sa'id Nefisî. Tahran: İntişârât-i Kütüphâne-i Senâî.
- İbnü'l-Arabi, M. (1367). *Istlâhâtu's-Sûfiyye*. Haydar Âbâd.
- Mûdî, A. (1371). *Aşk der-Edeb-i Fârsî ez-Âgâz tâ Kârnî Şeşom*. Çâp-i Evvel. Tahran: Müessese-i Mütalaat ve Tahkikat-i Ferhengî.
- Necm-i Râzî, A. b. M. (1377). *Mîrsâdu'l-İbâd*. be İhtimâm-i Muhammed Emin Riyâhi. Tahran: İntişârât-i İlmî ve Ferhengî.
- Rûdekî, E.A.C. (1370). *Güzide-i Eş'âr, be-Kûşes-i Ca'fer Şu'âr*. Tahran: Katre.
- Sâbirî, A. (1397). *Zeban-i Aşk der-Edeb-i Farsî*. Faslname-i Hüner-i Zeban. Dore-i 3. Şomare-i 4, Sal-i 2018, ss. 7-28.
- Şemîsâ, Ş. (1370). *Seyr-i Gazel der Şi'r-i Fârsî*. Tahran: İntişârât-i Firdevs.
- Şîrâzî, H. (1392). *Şerh-i Gazelhâ-i Hâfız*. Nivîşte-i Hüseyinali Herevi. c.II. Çâp-i Heştom. Tahran: Ferhengî Neşr-i Nû.
- Şîrâzî, H. (1392). *Şerh-i Gazelhâ-i Hâfız*. Nivîşte-i Hüseyinali Herevi. 4 cilt. Çâp-i Heştom. Tahran: Ferhengî Neşr-i Nû.
- Şîrâzî, R. B. (1380). *Abherü'l-Âşıkîn*. Bâ Kûşes-i Cevâd Nurbehş. İntişârât-i Yeldâ Kalem.
- Tebrîzî, E. M.M.b.M. (1381). *Sefîne-i Tebriz*. Çâp-i Aks-i ez Ru-i Nüsha-i Hattî-yi Kütüphâne-i Meclisi Şura-i İslâmî. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişkâhî.
- Uryân, B. T. (1386). *Dü Beytîhâ*. Virâyes-i Kazım Abidini Mutlak. Kum: Neşri İmam Hümeynî.